

Horea MOȘNEAG

Cuvinte cheie: Dacia romană, amfiteatre, lupte de gladiatori, vânătoare, sport

Keywords: Roman Dacia, amphitheater, gladiatorial battles, hunting, sport

Consultarea lucrărilor lui Karl-Wilhelm Weeber¹ și a lui Ernst Künzl² mi-au dat ocazia de a restudia pentru cazul provinciei Dacia (106-275 p. Chr.) problemele legate de unele activități sportive, în speță luptele de gladiatori și vânătoarea în arenă și a încerca să dăm o interpretare modernă acestor activități.

Ambii autori mai sus amintiți au introdus în cercetarea sportului antic o idee nouă pe care au și argumentat-o sistematic și anume că activitățile din circ, amfiteatru și stadion mai ales au fost rezultatul unei politici deliberate a statului roman cu scopul de a organiza distracțiile maselor. Iar propaganda pentru aceste activități prin monumente, reclame, inscripții, caricaturi, avea scopul de a face cunoscute astfel de activități și a răspândi pe tot teritoriul Imperiului Roman date în legătură cu aceste sporturi³. Nimic nu arată mai bine cât de mult iubeau romanii luptele de gladiatori și vânătoarea în arenă decât cantitatea uriașă de reprezentări pe monumente și artefacte.

Este binecunoscut faptul că sub Imperiu (după anul 27 a. Chr.) spectacolele de gladiatori erau date numai de împărați și anumiți magistrați precum și de preoții cultului imperial și aveau exclusiv scop politic și militar⁴. Începând cu Augustus spectacolele în arenă au pierdut caracterul lor inițial religios și au devenit spectacole profane instituționalizate și reglementate⁵. Gladiatura a devenit un mijloc de a încuraja arta de a lupta cu sabia și a dezvolta virtuțile războinice ale tineretului⁶. Suportul documentar pentru astfel de idei/ipoteze a fost și faptul că împărații, direct sau prin funcționarii lor, au finanțat atât construcția de „baze sportive” (amfiteatre, circuri, stadioane), au finanțat organizarea jocurilor⁷ sau au organizat răsplătirea învingătorilor prin diferite forme (bani, lauri, monumente, inscripții, schimbare de statut social etc.). Drept urmare, imagini de luptători/gladiatori sau vânători, scene de diferite concursuri (lupte, alergări atletice, jocuri, curse de cai, curse de care) au apărut pe monumente mari de piatră, inscripții oficiale, inscripții zgâriate sau incizate pe diverse artefacte (statuete din bronz, lut, vase de lux, opaite etc.) care s-au răspândit pe întreg teritoriul Imperiului Roman. Ele constituie dovezi irefutabile că activitățile sportive erau cunoscute în masă⁸.

1 Weeber 1994.

2 Künzl f.a.

3 Weeber 1994, p. 145-155.

4 Gladiator, p. 192-193.

5 Bouley 1994, p. 80.

6 DA II.1, p. 1581.

7 Weeber 1994, p. 170-173.

8 DA II.2, p. 1570.

Horea Moșneag

UBB Facultatea de Educație Fizică și Sport
e-mail: horeamosneag@yahoo.com

Lucrărilor mai sus amintite li se adaugă, desigur, și altele din care voi aminti numai pe cele elaborate de Chr. Landes și echipa lui⁹ și, de asemenea, Chr. Langner¹⁰.

K.W. Weeber și-a axat lucrarea mai ales pe descrierea bazelor unde aveau loc activitățile sportive principale (amfiteatru, stadion, circ) și mai puțin pe activitățile propriu zise din cadrul lor. El dă o primă imagine asupra uriașului efort financiar de a construi obiective sportive (amfiteatre mai ales) și în special în Imperiul Roman de Vest. **Fig. 1.** De la începutul epocii imperiale amfiteatrul a fost locul consacrat pentru luptele de gladiatori¹¹.

Chr. Landes¹² a prezentat imagini în legătură cu practicarea atletismului (în sens roman) și curselor, practicare atestată de monumente din piatră, statuete de bronz și lut, imagini pe vase ceramice, pe vase din sticlă, inscripții, mozaicuri, respectiv activitățile de pe stadioane și din circuri.

E. Künzl¹³ a prezentat o serie de suveniruri între care și unele legate de activități sportive.

Chr. Langner¹⁴ a prezentat câteva mii de grafitti (desene incizate sau zgâriate pe pereți de clădiri, pe cărămizi, pe vase, pe alte materiale dure ca țigle și cărămizi pe care s-a incizat în pasta moale sau vase încă narse). Acești grafitti conțin caricaturi de sportivi din diferite ramuri de sport (gladiatori, luptători cu animale, atleți, boxeri etc.) **Fig. 2-4.**

În diverse alte lucrări apar în chip izolat caricaturi de gladiatori pe cărămizi e.g. Dalmatia¹⁵ **Fig. 5;** statuete de bronz reprezentând gladiatori¹⁶ din Pannonia sau statuete de os reprezentând gladiatori din Germania Superior¹⁷. **Fig. 6.**

Toate aceste informații și multe altele provin de pe tot cuprinsul Imperiului Roman ceea ce susține faptul că atât obiectivele sportive cât și sporturile menționate mai sus se bucurau de o largă cunoaștere în rândul locuitorilor Imperiului.

Scopul lucrării de față este acela de a strânge la un loc reprezentările legate de luptele de gladiatori sau de vânătoare în arenă din Dacia (de fapt, cele trei provincii dacice: Porolissensis, Apulensis, Malvensis) (monumente, statui, statuete, reprezentări pe vase, zgârieturi sau incizii pe materiale ceramice (cărămizi, țigle, vase) și a stabili în ce măsură aceste reprezentări se integrează în cursul general al reprezentărilor de acest fel din Imperiul Roman și impactul lor social în provinciile dacice.

Metoda de lucru a fost simplă:

a. am pornit de la lista cu activitățile sportive din antichitatea romană pe care am întocmit-o și am acceptat-o noi înșine în cursul cercetărilor pentru teză (pe baza literaturii mai sus amintite: *Weeber 1994, Landes et alii 1990, 1994, Langner 2001*). I. **Exerciții fizice:** 1. atletism; 2. gimnastică; 3. călărie; 4. înot; 5. tras cu arcul; 6. lupta cu arme; 7. marș; 8. probe combinate e.g. pentatlon. II. **Jocuri propriu zise:** 1. jocul cu mingea; 2. jocuri de inteligență. III. **Întreceri sportive** 1. **sporturi profesionale:** 1. pancratiu; 2. pugilat; 3. lupte. IV. **Întreceri sportive** 2. **jocuri publice:** 1. curse de cai; 2. curse de care; 3. vânătoare în arenă; 4. lupte de gladiatori. V. **Dansul.** VI. **Turismul:** 1. călătorii de informare și interes; 2. călătorii de plăcere; 3. pelerinaje.

Se poate observa că subiectul ales de noi, aici, acum, respectiv luptele de gladiatori și vânătoare în arenă, fac parte din grupa întrecerilor sportive 2. **jocuri publice.**

b. desigur, am pornit de la lucrările de bază despre gladiatură și anume articolul gladiator¹⁸ care ne-au oferit informațiile de bază despre gladiatori, bazate direct pe izvoarele scrise și arheologice cunoscute în epocă.

c. pentru comparație am folosit reprezentările de gladiatori sau vânători în arenă (monumente sau caricaturi) din lucrările mai sus citate și mai ales din Chr. Langner¹⁹ pe materiale ceramice.

9 Landes 1990; Landes 1994.

10 Langner 2001.

11 DA II.2, 1896, p. 1592.

12 Landes et alii 1990; Landes et alii 1994.

13 Künzl f.a., passim.

14 Langner 2001, passim.

15 Osanić 2001, p. 168, fig. 3.

16 Zsidi-Furger 1997, p. 117, fig. 266.

17 Zsidi-Furger 1997, p. 136, fig. 93.

18 G. Lafaye, DA II.2, (f-g), 1896, p. 1563-1599; V. Chapot, DACL VI.1, col. 1275-1283.

19 Langner 2001.

d. am adunat din toate publicațiile românești (vezi bibliografia) reprezentările de gladiatori sau vânători în arenă pe care le-am comentat (vezi mai jos).

Stadiul actual al cunoștințelor în legătură cu activitățile din amfiteatrele dacice

Cercetarea activităților sportive antice de pe teritoriul românesc în general și de pe teritoriul provinciilor dacice în special (Transilvania, Oltenia și Banatul) este foarte rămasă în urmă în comparație cu ceea ce se știe despre provinciile romane din vestul Europei. De fapt, nimeni nu s-a ocupat concret de identificarea unor activități din amfiteatre, care să aibă caracter sportiv. Datorită acestui fapt, în lucrările generale privind activitatea sportivă în antichitate (de exemplu cele amintite mai sus) nu se știe nimic în legătură cu reprezentările de gladiatori, luptători în arenă ori altele din provinciile dacice, totul rezumându-se la cunoașterea existenței celor două/trei amfiteatre.

Lucrările românești care s-au ocupat sau se mai ocupă cu istoria universală a educației fizice²⁰ sau numai cu anumite ramuri speciale ale sportului antic²¹ nu au reușit să identifice aproape nimic din informațiile despre sportul antic de pe teritoriul românesc și în special din fostele provincii Dacia și să le integreze în istoriile lor. Faptul este foarte curios de pildă pentru că D. Almășanu²² a inclus în ilustrația cărții lui și monumente din Dacia: p. 153 statueta de atlet de la Ulpia Traiana; p. 149 statueta de gimnast de la Potaissa/Turda. Niciuna din aceste lucrări românești nu se bazează pe studierea izvoarelor arheologice care există și nu sunt întocmite științific²³, ci se copiază pur și simplu una pe alta cu erori cu tot.

Cartea lui C-tin Kirițescu menționează doar existența amfiteatrului de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, basoreliefuri cu scene de luptă (care nu există de fapt!) și băile romane în general (de la niciuna nu se cunosc palestrele!)²⁴. Cartea autorilor D. Almășanu și Gab. Lupan amintește și ea amfiteatrele de la Ulpia Traiana și Porolissum/Moigrad, basoreliefuri cu inscripții (care nu există!) și întreceri atletice (despre care nimeni nu știe nimic!)²⁵. Cartea autorilor Gh. Neța și Flavia Rusu menționează aceleași date: un amfiteatru de piatră la Ulpia Traiana, un amfiteatru de lemn!!! la Porolissum și termele de la Drobeta²⁶. Flavia Rusu va repeta exact aceleași date²⁷.

Lucrările care se referă numai la istoria sportului românesc!!!, mai exact spus informațiile despre sportul antic pe teritoriul fostelor provincii dacice, sunt și ele deficitare. Gh. Postolache²⁸ amintește teatrul de la Ulpia Traiana, cel de lemn de la Porolissum/Moigrad (nici el nu știe că a fost reconstruit în piatră!), termele de la Drobeta, Ulpia Traiana și Romula construite și reparate în secolul III !!!!!. El presupune lupte de gladiatori și spectacole organizate de colegiile de augustales din Apulum!!!, precum și concursuri atletice!!!²⁹. El mai amintește și despre o statueta de gimnast de la Napoca/Cluj (care nu există!). Într-o lucrare ulterioară³⁰ el repetă exact aceleași date, dar adaugă construirea amfiteatrului în piatră de la Porolissum și reparații la amfiteatrul de la Ulpia Traiana în anul 158 (ceea ce nu se știe!!!).

Arheologii care s-au ocupat cu amfiteatrele (D. Alicu, C. Opreanu) sau cu reprezentări de gladiatori³¹ nu au analizat problemele ca activitate sportivă ci pur și simplu i-a interesat legătura între reprezentările de gladiatori și existența amfiteatrelor.

20 Kirițescu 1964; Neța-Rusu 1993; Almășanu-Lupan 2001; Rusu 2008.

21 Almășanu 2007.

22 Almășanu 2007.

23 Deși aveau datele diferite de Stela Petecel: Petecel 1980.

24 Kirițescu 1964, p. 501.

25 Almășanu-Lupan 2001, p. 178-180.

26 Neța-Rusu 1998, p. 209.

27 Rusu 2008, p. 248.

28 Postolache 1979, p. 11-13.

29 Postolache 1979, p. 12-14.

30 Postolache 1995, p. 12-14.

31 Oct. Floca, V. Moga, C. Opreanu) (Opreanu 1994.

Modelele pentru reprezentările de gladiatori din Dacia provenite din diferite părți ale Imperiului Roman (statui, statuete, picturi, caricaturi, desene, zgârieturi, incizii) pe diferite artefacte mai ales (Fig. 2-6) constituie acum exemple bune de răspândire a acestor tipuri de reprezentări și rolul lor în societate. Am selectat din șirul lung de monumente și artefacte numai câteva: caricaturi de gladiatori (de specialități de luptă diferite) în poziții de luptă (Fig. 2); gladiatori luptând cu același tip de armă (Fig. 3), gladiatori luptând cu arme diferite (Fig. 4), statuete de gladiatori (Fig. 6).

Constatări cu caracter tehnic

1. În provinciile dacice (Porolissensis, Apulensis și Malvensis) există reprezentări de gladiatori pe mai multe categorii de artefacte: vase ceramice, cărămizi și țigle, tipare pentru turnat plăcuțe votive sau, eventual, chiar tesare de intrare în amfiteatre, statuete de bronz, monumente de piatră.
2. Reprezentările provin de pe tot întinsul provinciei, dar mai ales din marile orașe (Porolissum, Apulum, Ulpia Traiana) sau în apropierea unor caestre mari; în unele din aceste locuri deși nu au fost găsite prin metode arheologice amfiteatre, se presupune că au existat. (Fig. 7).
3. Reprezentările din Dacia, caracteristice (cele de pe țigle și vase) nu se deosebesc cu nimic de cele cunoscute din Imperiu.
4. Majoritatea acestor reprezentări (al căror număr nu este mare) reprezintă mai ales secutores; retiarii apar mai rar, o dată sau de două ori. Nu putem ști acum dacă acest raport reprezintă o realitate, respectiv o proferință a daco-romanilor pentru luptele cu secutores sau este o întâmplare datorată descoperirilor puține.
5. Reprezentările de pe vasele de import (*terra sigillata*) sunt la fel cu cele din imperiu pentru că vasele provin din ateliere din alte provincii; imitațiile după aceste vase sunt exact la fel.
6. Reprezentările de pe tipare sunt identice cu cele din alte provincii.

Constatări referitoare la sporturile reprezentate

1. Se poate afirma fără teamă de a greși că și în provinciile dacice (Malvensis, Apulensis, Porolissensis) circulau, ca și în celelalte provincii ale Imperiului Roman, aceleași tipuri de reprezentări legate de gladiatură și venatio: statuete de gladiatori din bronz (sau lut), reprezentări de gladiatori pe monumente mari de piatră, reprezentări de gladiatori pe vasele ceramice de lux, caricaturi de gladiatori pe cărămizi și țigle, tipare cu gladiatori, opaițe cu reprezentări de gladiatori. Se poate constata o asemănare mare între fiecare tip de reprezentare din Dacia cu cele din Imperiu, în toate cazurile mai sus amintite.

2. Deși în număr mai mic (cel puțin în raport cu provinciile de unde provin analogiile) reprezentările în legătură cu gladiatura și venatio arată că în provinciile dacice, mai ales în jurul orașelor mari Napoca, Apulum, Ulpia Traiana, Romula sau a caestrelor mari Porolissum, Potaissa, Micia, există reprezentări de gladiatori sau luptători în arenă, ceea ce sugerează că și aici, ca și aiurea în Imperiul Roman, statul roman prin reprezentanții săi au susținut intens propaganda pentru distracția poporului.

3. Așa cum spuneam mai sus, cea mai frecventă reprezentare este cea de secutor, luptător înarmat cu scut și spadă (cf. DA II.2, p. 1584-1585) și apoi, dar cu mult mai puține, sunt reprezentările de retiarius (cf. DA 2, 1896, p. 1585-1586).

4. Mediatizarea acestor două activități „sportive” pe artefacte de mare circulație: vase de lux de import, opaițe, tipare pentru diverse activități sociale sau de cult s-a practicat deci din plin și în Dacia, integrând și din acest punct de vedere provincia în lumea romană și constituind și un criteriu de popularitate pentru aceste sporturi.

5. Și în provinciile dacice împărații au fost aceia care fie direct, fie prin reprezentanții lor (guvernatorii provinciilor mai ales) au finanțat construirea amfiteatrelor, principalul loc unde se dădeau lupte de gladiatori și acțiuni de vânatoare în arenă. Cazul, sigur atestat epigrafic, este cel al amfiteatrului de piatră de la Porolissum/Moigrad (jud. Sălaj) (CIL III, 836), dar și cel al amfiteatrului de la Ulpia Traiana unde o dedicație a unui preot al cultului imperial a fost găsită în apropierea amfiteatrului (C. Opreanu, în *Omagiu lui Dinu Adameșteanu*, Cluj-Napoca, 1996, p. 189).

6. Armata romană a fost „dotată” în chip prioritar cu astfel de edificii pentru că luptele de gladiatori întăreau spiritul de corp, de luptă și atașamentul la grandoarea Romei (Bouley 1994, p. 83). Se poate constata acest lucru în cazul castrului de legiune de la Apulum, castrului de la Vețel/Micia și, mai ales, a complexului

militar de la Porolissum/Moigrad (unde sunt patru descoperiri de acest tip din totalul de 15 în toate Daciile: vezi mai jos repertoriul).

Repertoriul de monumente arheologice

Figura 8

1. Fragment de tipar de lut pentru turnat vase de lux, imitație după terra sigillata; dr. 7 cm: grosime = 1 cm; pastă fină de culoare gălbuie, nisipoasă; se folosea pentru producerea unor vase de lux prin turnare; tipul de vas bol Dragendorf 37; scena cu doi gladiatori, întorși unul spre dreapta, celălalt spre stânga; poartă scuturi rotunde și săbii scurte; sub ei, în registru, doi câini; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Porolissum/Moigrad; terasa cu sanctuare din orașul roman; datează din secolul III p.Chr. *Gudea-Isac 1980*, p. 201, nr. 44, fig. 3.

2. Fragment de vas cu decor aplicat; pastă foarte fină de culoare cărămizie; dimensiunile neprecizate de autori; reprezintă un gladiator în poziție de luptă; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Micăsasa – așezare rurală; datează din secolele II-III p.Chr. *Alicu-Opreanu 2000*, p. 39-40, fig. 9.

Figura 9

3. Tipar de lut ars, fragmentar; o parte din circumferință lipsește; reprezintă o scenă de luptă între doi gladiatori; în partea stângă luptător cu cască, bust descoperit; în mâna dreaptă ține scutul, în mâna stângă are o sabie încovoiată; în partea dreaptă luptătorul este destul de asemănător; pe cap poartă cască, iar bustul este descoperit; în mâna dreaptă poartă un scut; în mâna stângă are o sabie încovoiată; în spatele gladiatorului din partea dreaptă stă un personaj care ar putea fi judecătorul luptei; Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău; Porolissum/Moigrad; așezarea civilă, sectorul O1; dateare în a doua jumătate a secolului II – începutul secolului III. *Tamba-Matei 1991*, p. 221-222, fig. 1 a-b.

4. Tipar de lut ars; fragmentar; se păstrează doar cam o treime din piesă; realizată din pastă foarte fină de culoare cărămizie; diametrul probabil 12 cm; grosimea piesei 1,1 cm; în partea stângă (cea păstrată) este reprezentat un gladiator; poartă coif cu panaș; bustul pare nud; în mâna dreaptă pare a ține scutul oval; în mâna stângă ține o sabie scurtă, dreaptă (ar putea fi chiar pumnal = pugio); Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Napoca/Cluj-Napoca, clădire din orașul roman; datează din secolul III p.Chr. *Cociș-Ruscu 1994*, p. 124, nr. 31, fig. 9.1.

Figura 10

5. Cărămidă romană; întreagă, dar crăpată în patru părți; dimensiuni 54 x 53 x 5 cm; pastă nisipoasă de culoare cărămizie; pe fața fină a fost incizată în pasta moale figura unui gladiator (secutor) în atac spre dreapta; pe cap poartă coif; bustul pare descoperit; în mâna dreaptă ține scutul patruler; în mâna stângă, ridicată în sus, ține un pumnal scurt cu lama dreaptă; poartă o fostanelă scurtă prinsă cu centură la brâu; în picioare poartă ghete; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Ulpia Traiana Sarmizegetusa, clădirea numită 0002 din oraș; datează din secolul II p.Chr. *Opreanu 1984*, p. 517 și urm., fig. 1.

6. Cărămidă; fragment din care se păstrează doar colțul din dreapta, partea de sus; pasta nisipoasă fină de culoare cărămizie; dimensiuni 27 x 15 x 5 cm; pe fața fină a piesei a fost incizată cu un obiect ascuțit figura unui gladiator (pare-se secutor); se păstrează numai o parte a desenului, imaginea fiind și schematică: poartă cască și se vede o parte dintr-un scut rotund; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Napoca/Cluj-Napoca, așezarea din Valea Chintăului; datează din secolele II-III p.Chr. *Alicu-Opreanu 2000*, p. 38, fig. 8.

7. Cărămidă romană; întreagă; pasta nisipoasă cu pietricele de culoare cărămizie; dimensiuni 39,5 x 39 x 6 cm; pe fața fină a piesei a fost incizată în pasta moale, cu un obiect, ascuțit un gladiator (retarius) cu numele Herculanius; luptătorul nu poartă cască; bustul este descoperit; poartă un fel de chiloți scurți și pare încălțat; în mâna dreaptă ține lațul, iar în mâna stângă ține furca de luptă cu trei dinți; Muzeul Unirii Alba Iulia; Apulum/Alba Iulia; fără loc de descoperire precizat; dateare: secolul III p.Chr.; cărămida a fost produsă în atelierele de țiglărie ale unității de gardă a guvernatorului provinciei: numerus singulariorum; *Moga 1983*, p. 81-91, fig. 1.

Figura 11

8. Statuetă de bronz; de dimensiuni mici; înălțimea = 15 cm; piesa turnată reprezintă un gladiator (autorul care a publicat primul piesa crede că este vorba de un thrax); statueta este așezată pe un stativ tubular; luptătorul stă în picioare; poartă cască, dar fără vizieră; în mâna dreaptă ține o sabie dreaptă și scurtă; în mâna stângă ține un scut uriaș, patrulater curbat; pe mâna dreaptă se vede ceva ca un manșon; Muzeul Sarmizegetusa; Zeicani – localitate aproape de Sarmizegetusa Ulpia Traiana; dateare: secolul II p.Chr. *Floca 1973*, p. 131-136, fig. 1.

9. Statuetă din bronz turnat; întregă; dimensiuni soclu de 5,5 cm; 9,8 cm lungime; 5,6 cm lățime; reprezintă doi gladiatori înleștați în luptă; un secutor și un retiarius; secutorul este cuirasat: pe picioare are jambiere, încălțat cu sandale; pe solduri poartă un sort; bustul este gol; în mâna stângă ține un pumnal scurt (gladius), iar pe brațul drept un scut; celălalt luptător este și el sumar îmbrăcat; bustul este gol; peste mijloc poartă un șorț legat cu un cingulum (cingătoare); picioarele sunt desculțe; peste glezne are două fașe; capul este descoperit; brațul stâng este apărat de o piesă de metal numită galerus, prinsă cu o curea care trece peste piept; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; Potaissa/Turda; locul de descoperire necunoscut; datează din secolele II-III p.Chr. *Pop-Dănilă 1971*, p. 128-129, nr. 3, fig. 3.

10. Statuetă din bronz turnat; fragmentară; reprezintă un gladiator (secutor); mâna dreaptă este ruptă de la cot în jos; jumătatea de jos a scutului (din mâna stângă) este ruptă; labela picioarelor lipsesc; dimensiuni: înălțimea = 8,1 cm; pe cap are cască cu vizier; peste mijloc are un șorț legat cu o cingătoare (cingulum); scutul era rotund; Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău; Porolissum; castrul Pomet; datare în secolul III p.Chr. x x x *Antique bronzes in Romania. Exhibition catalogue*, București, 2003, nr. 118.

Figura 12

11. Perete lateral de monument funerar (aedicula); fragmentar; dimensiunile nu sunt precizate; reprezintă doi gladiatori în poziție de luptă; în picioare; greu înarmați; în stânga se afla un secutor, în dreapta un thrax; figurile nu se disting; ambii poartă căști cu panaș și scuturi patrulatere; secutorul are în mâna dreaptă un pumnal scurt (gladius), iar thraxul luptă cu un cuțit încovoiat; busturile par a fi goale; Muzeul Brukenthal din Sibiu; loc de descoperire necunoscut; datare propusă: secolele II-III p.Chr. *Alicu-Opreanu 2000*, p. 40, fig. 11.

12. Perete lateral de monument funerar (aedicula ?); fragmentar; dimensiunile neprecizate; reprezintă doi gladiatori și ei fragmentar reprezentați; par a sta în picioare; se disting doar căștile cu panaș, iar corpurile sunt acoperite de cele două scuturi patrulatere; cel din dreapta pare a ține în mâna dreaptă un pumnal scurt; cel din stânga are în mâna dreaptă, jos, un cuțit curb; se pare că este vorba de un secutor și un thrax; Muzeul Brukenthal din Sibiu; locul de descoperire necunoscut; datare generală: secolele II-III p.Chr. *Alicu-Opreanu 2000*, p. 40, fig. 11.

Figura 13

13. Fragment de inscripție votivă; dimensiunile neprecizate; se păstrează o parte din rama superioară – două bucăți – cu inscripție secundară; pe partea cea mai mare se poate întregi formula DEAE NEMESI; pe partea din dreapta, cea mai mică, se vede capătul de sus al unui trident, purtat în general de un retiarius; combinația între dedicația către Nemesis și prezența tridentului i-a făcut pe cercetători să presupună că inscripția a fost pusă pentru sau de un gladiator/retiarius; Muzeul Sarmizegetusa; Ulpia Traiana Sarmizegetusa – locul de descoperire neprecizat; datare: secolele II-III p.Chr. *IDR III.2*, 1980, p. 277-278, nr. 327.

14. Opaț; fragmentar; se păstrează numai capacul cu discul central; pastă foarte fină de culoare cărămizie; la suprafață este o angobă de culoare cărămizie închisă; pe disc este reprezentat un gladiator în atac spre dreapta; poartă casca cu panaș; în mâna stângă întinsă înainte are un cuțit drept, scurt (gladius probabil), pe mâna dreaptă poartă scutul patrulater, îndoit; gleznele sunt protejate; Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău; Porolissum/Moigrad; castrul pe de d. Pomet; *latus praetorii sinistrum*; datează de la începutul secolului II; C.A. Roman, *Lamps from Dacia Porolissensis*. I, Zalău, 2006, p. 95-96, nr. 43, planșa 12/43.

Figura 14

15. Bol de terra sigillata; forma Dragendorf 37, produs la Rheinzabern; sub șirul de ove se vede figura unui bestiarius (vânător în arenă) purtând în mâna dreaptă un bici ? și gonind după un leu; în câmp se află frunze de acant; Muzeul Olteniei din Craiova; Romula/Reșca, locul neprecizat în oraș; datare: prima jumătate a secolului III p.Chr. Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, pl. IX/131.

Prescurtări și bibliografie

Culegeri de izvoare scrise

IDR	Inscripțiile Daciei Romane, București
Petecel 1980	Stela Petecel, <i>Antichitatea greco-romană despre sport</i> . Antologie. Prefață, indici și note de....., București 1980

Lucrări teoretice despre sport și gladiatură

sport f.a.	sport, în <i>Neue Pauly – Enzyklopädie der Antike</i> , Stuttgart-Weimar f.a., p. 1579-1599
gladiator	G. Lafaye, gladiator, în <i>DA II.2</i> , 1896, col. 1580-1599

gladiateurs
gladiatori

V. Chapot, gladiateurs, în *DACL* VI.1, 1924, col. 1275-1283
Alexandra Ștefan, gladiatori, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, București 1996, p. 192-193

Lucrări generale de istoria sportului în antichitatea romană

- Landes et alii 1994 Chr. Landes, Mariana Georguieva, Veronique Kramerovskis, Ant. Chéné, Ph. Foliot, *Catalogue de l'exposition: La stade romain et ses spectacles*, Lattes 1994
- Landes et alii 1990 Chr. Landes, Veronique Kramerovskis, Veronique Fuentes, Ant. Chéné, Ph. Foliot, *Catalogue de l'exposition: le cirque et les courses de chars Rome-Byzance*. Lattes 1990
- Weeber 1994 K.W. Weeber, *Panem et circensis. Massenunterhaltung als Politik im antiken Rom*. Mainz am Rhein 1994
- Künzl f.a. E. Künzl, *Souvenirs und Devotionalien. Zeugnisse der gesellschaftlichen, religiösen und kulturellen Tourismus im antiken Römerreich*. Mainz am Rhein f.a.
- Langner 2001 Chr. Langner, *Graffitizeichnungen. Motive, Gestaltung und Bedeutung*. Wiesbaden 2001

Lucrări românești de istoria sportului

- Almășanu-Lupan 2001 D. Almășanu-Gab. Lupan, *Istoria milenară a sportului și educației fizice*, Cluj-Napoca 1998
- Almășanu 2007 D. Almășanu, *Ideea de sport în sculptură/The idea of sports in sculpture*, Cluj-Napoca 2007
- Kirițescu 1964 C-tin Kirițescu, *Palestrica. O istorie universală a culturii fizice*, București 1964
- Neța-Rusu 1998 Gh. Neța-Flavia Rusu, *Istoria milenară a educației fizice și sportului*, Cluj-Napoca 1998
- Rusu 2008 Flavia Rusu, *Educația fizică și sportul în istoria omenirii*, Cluj-Napoca 2008

Lucrări despre istoria sportului pe teritoriul românesc

- Postolache 1979 N. Postolache, *Istoria sportului românesc în date*, Iași 1979
- Postolache 1995 N. Postolache, *Istoria sportului în România. Date cronologice*, București 1995

Lucrări care oferă modele din arheologia vest europeană

- Ozanić 2001 Ivana Ozanić. Tri rimske opeke s prikazom ljudskojlika iz Arheološkog Muzeja u Zagrebu, în *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu* XXXIV 2001, p. 153-166
- Zsidi-Furger 1997 Paula Zsidi-Alex R. Furger (eds.), *Augusta Raurica-Aquincum. Das Leben in zwei römischer Porovinzstädte*, Basel 1997

Lucrări românești de arheologie provincială romană care au publicat date despre amfiteatre și gladiatori

- Alicu-Opreanu 2000 D. Alicu-C. Opreanu, *Les amphitheatres de la Dacie romaine*, Cluj-Napoca 2000
- Bouley 1994 Elisabeth Bouley, La gladiature et la venatio en Moesie Inferieure et en Dacie à partir du regne de Trajan, în *Sargeția* XXV, 1992-1994, p. 77-95
- Cociș-Ruscu 1997 S. Cociș-D. Ruscu, Reliefmedaillons und Tonmatrizen aus Dakien, în *Acta Rei Cretariae Romanae Fautores* 35, 1997, p. 121-133
- Floca 1973 Oct. Floca, Gladiator traco-dac în arena amfiteatrului de la Ulpia Traiana, în *Sargeția* X, 1973, p. 131-136
- Gudea-Isac 1980 N. Gudea-D. Isac, Terra sigillata de la Porolissum, în *Acta Musei Porolissensis* IV, 1980, p. 191-200
- Moga 1983 V. Moga, A existat un amfiteatru la Apulum ? În legătură cu o tegulă apulensă, în *Apulum* XXI, 1983, p. 81-87
- Opreanu 1984 C. Opreanu, Desenul unui gladiator pe o cărămidă de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, în *Acta Musei Napocensis* XXI, 1984, p. 512-526
- Pop-Dănilă 1971 C-tin Pop-Șt. Dănilă, Statuete romane reprezentând luptători, în *Banatica* 1, 1971, p. 127-135

Contributions to the History of Sport in Roman Dacia

2. About propaganda for gladiatorial battles and hunting in the amphitheater

(Abstract)

Considering both the manifold representations of gladiators (caricatures engraved or scratched into various artifacts, statues, figurines, images impressed on crockery, rush lights etc. – Langner 2001; Weeber 1994 etc.) and the establishment of the fact that all these are part of the Roman state policy to use sports as entertainment for the people (Weeber 1994, *passim*; Landes et alii 1990; 1994), the author (H. Moșneag) attempts with the present paper to compare the spread of data regarding gladiators and from arena hunters and what can be established now for the Dacian provinces.

Empire following the presentation of images accounting for the brief time-scale of coliseum occurrence – Figure 1 – and the gladiator fights within the Empire (figurines, representations on monuments, caricatures etc.) – Figures 2-6, the author sets forth a compilation of this type of discoveries throught the territory of Dacia – Figures 8-15 – and an image of their spread across Dacia – Figure 7.

The author concludes that, even in the current stage of knowledge, it can be stated that the same types of gladiator and arena hunter representations occur in Dacia, engraved into stone monuments, various artifacts or impressed, scratched and ripped into ceramic ware. Therefore, the Empire conducted the same entertainment policy for the masses in Dacia, particularly with towns or important military centers.

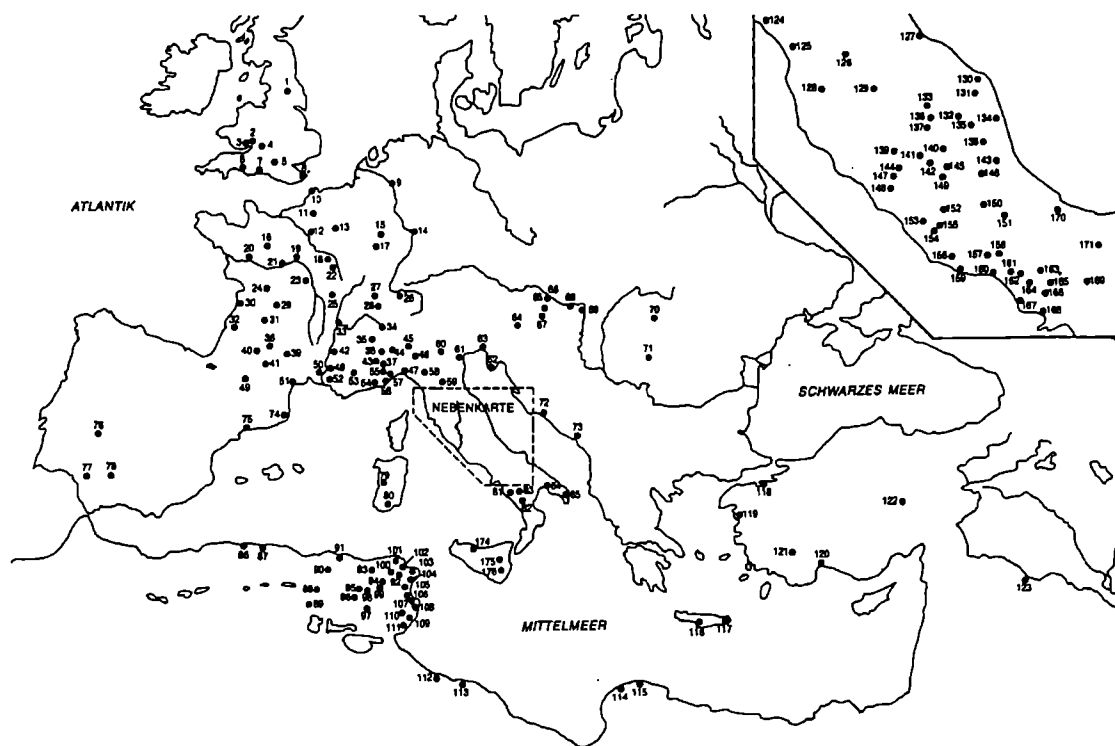

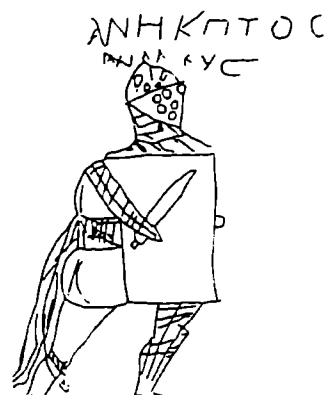
Abb. 22 Amphitheater im Römischen Reich:

1 Isurium	45 Mediolanum	89 Gemellae	133 Asisium
2 Venta Silurum	46 Velleia	90 Cirta	134 Firmum
3 Isca Silurum	47 Libarna	91 Rusicade	135 Falerio
4 Durocornovium	48 Arausio	92 Uthina	136 Hispellum
5 Calleva Atrebatum	49 Lugdunum Convenarum	93 Simithu	137 Mevania
6 Dumovaria	50 Nemausus	94 Thuburbo Maius	138 Asculum
7 Regnum	51 Baeterrae	95 Thibari	139 Volsinii
8 Rutupiae	52 Arelate	96 Theveste	140 Spoletium
9 Vetera	53 Apta Iulia	97 Sufetula	141 Carsulae
10 Gesoriacum	54 Forum Iulii	98 Mactaris	142 Interamna Nahars
11 Samarobriua	55 Augusta Bagiennorum	99 Seressi	143 Interamnia
12 Augustomagus	56 Cemenelum	100 Thuburbo Minus	144 Oriculum
13 Durocortorum	57 Albingaunum	101 Utica	145 Reate
14 Mogontiacum	58 Parma	102 Karthago	146 Amiternum
15 Augusta Treverorum	59 Forum Corneli	103 Carpi	147 Falerii
16 Suindinum	60 Verona	104 Vina	148 Sutrium
17 Divodurum Mediomatricorum	61 Patavium	105 Pupput	149 Trebula Mutuesca
18 Ageincum	62 Pola	106 Hadrumetum	150 Alba Fucens
19 Cenabum	63 Aquileia	107 Leptis Minor	151 Marruvium
20 Iuliomagus	64 Flavia Solva	108 Thapsus	152 Tibur
21 Caesarodunum	65 Scarbantia	109 Acholla	153 Rom
22 Autessiodurum	66 Carnuntum	110 Thydrus	154 Bovillae
23 Avaricum	67 Savaria	111 Thaenae	155 Tusculum
24 Limonum	68 Brigetio	112 Sabrata	156 Setia
25 Augustodunum	69 Aquinum	113 Leptis Magna	157 Aquinum
26 Vindonissa	70 Porolissum	114 Ptolemais	158 Suessa
27 Vesontio	71 Sarmizegetusa	115 Cyrene	159 Tarracina
28 Aventicum	72 Saloniae	116 Gortyna	160 Minturnae
29 Augustonitum	73 Epidaurus	117 Hierapytna	161 Cumae
30 Mediolanum Santonum	74 Emporiae	118 Cyzicus	162 Cales
31 Vesunna	75 Tarraco	119 Pergamon	163 Telesia
32 Burdigala	76 Emerita	120 Perge	164 Capua
33 Lugdunum	77 Italica	121 Aphrodisias	165 Abella
34 Octodurus	78 Astugi	122 Comana	166 Nola
35 Augusta Praetoria	79 Forum Traiani	123 Dura-Europos	167 Casinum
36 Augusta Taurinorum	80 Carales	124 Luna	168 Pompeii
37 Pollentia	81 Paestum	125 Luca	169 Aeclanum
38 Divona	82 Grumentum	126 Florentina	170 Larinum
39 Segodunum	83 Atina	127 Ariminum	171 Luceria
40 Aginnum	84 Tarent	128 Volaterrae	172 Canusium
41 Tolosa	85 Lupiae	129 Arretium	173 Venusia
42 Dea	86 Caesarea	130 Ancona	174 Thermae Himeraea
43 Segusio	87 Tipasa	131 Ricina	175 Catana
44 Vercellae	88 Lambaesis	132 Urbs Salvia	176 Syrakus

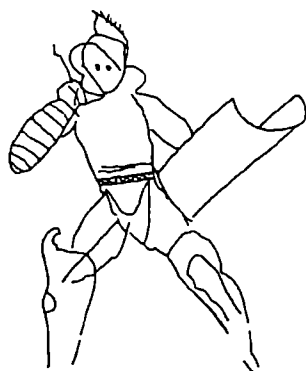
Fig. 1 Hartă a Imperiului Roman în secolele II-III p.Chr. cu răspândirea amfiteatrelor (după Weeber 1994, p. 20)

776 Dura Europos E7.
Schreibstube W 14

792 Rom, Paedagogium:
Raum 8. H. 21,5 cm

775 Pompeji VII 6,34-35:
Außenpfeiler. H. 25,5 cm

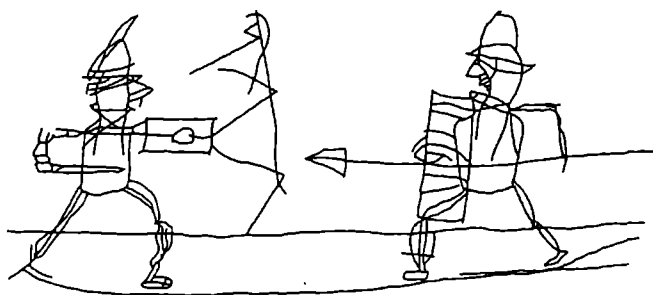

795 Lyon, Ms. des Maristes:
Salle des Gladiateurs. H. 65 cm

796 Lyon, Ms. des Maristes:
Salle des Gladiateurs

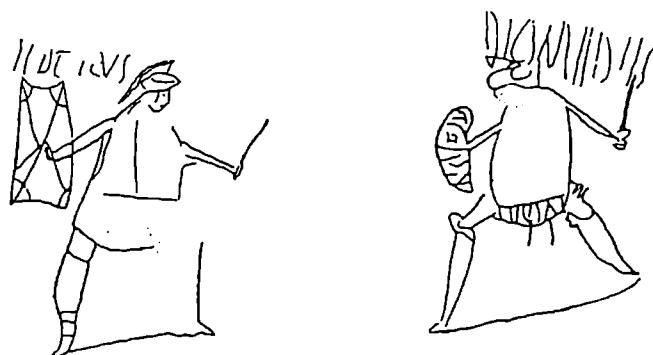
Fig. 2 Caricaturi de gladiatori în diferite poziții de luptă (secutori) (după Langner 2001, Taf. 37, nr. 775, 776; Taf. 39, nr. 792, 795, 796)

1005 Pompeji VIII 7,20 (Theaterkorridor). H. 20 cm

1003 Pompeji VI 11,9.10 (C. d. Labirinto): Peristyl 36. H. 10,8 cm

1004 Pompeji IX 8,6.3.a (C. del Centenario): Ala p. H. 4,3 cm

Fig. 3 Caricaturi de gladiatori în luptă cu aceleași tipuri de arme (după Langner 2001, Taf. 51, nr. 1005, 1003, 1004)

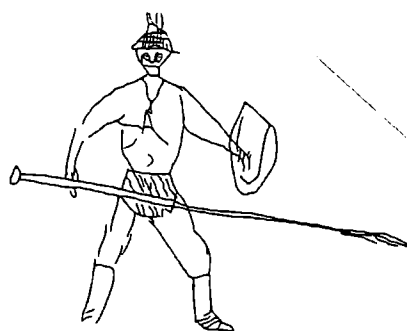
770 Pompeji II 7 (Große Palästra): 20. Säule. H. 7 cm

780 Pompeji VI 12,2.5 (C. d. Fauno): Peristyl 39. H. 5,9 cm

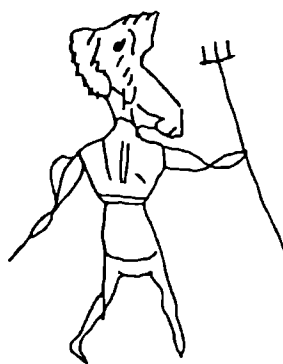
801 Pompeji unbek. Herkunft

802 Pompeji IX 14.2.4 (C. d. Ob. Firmo): Oecus 14. H. 9,5 cm

838 Rom, Colosseum: Sitzstufe. H. 30 cm

839 Rom, Basilica Argentaria am Forum Iulium. H. 13 cm

840 Ostia, Piazzale delle Corporazioni: Marmorplatte

Fig. 4 Caricaturi de gladiatori de specialități diferite (după Langner 2001, thrax: Taf. 37, nr. 770; murmillo: Taf. 37, nr. 780; secutor: Taf. 39, nr. 801-802; retiarius: Taf. 43, nr. 838-839)

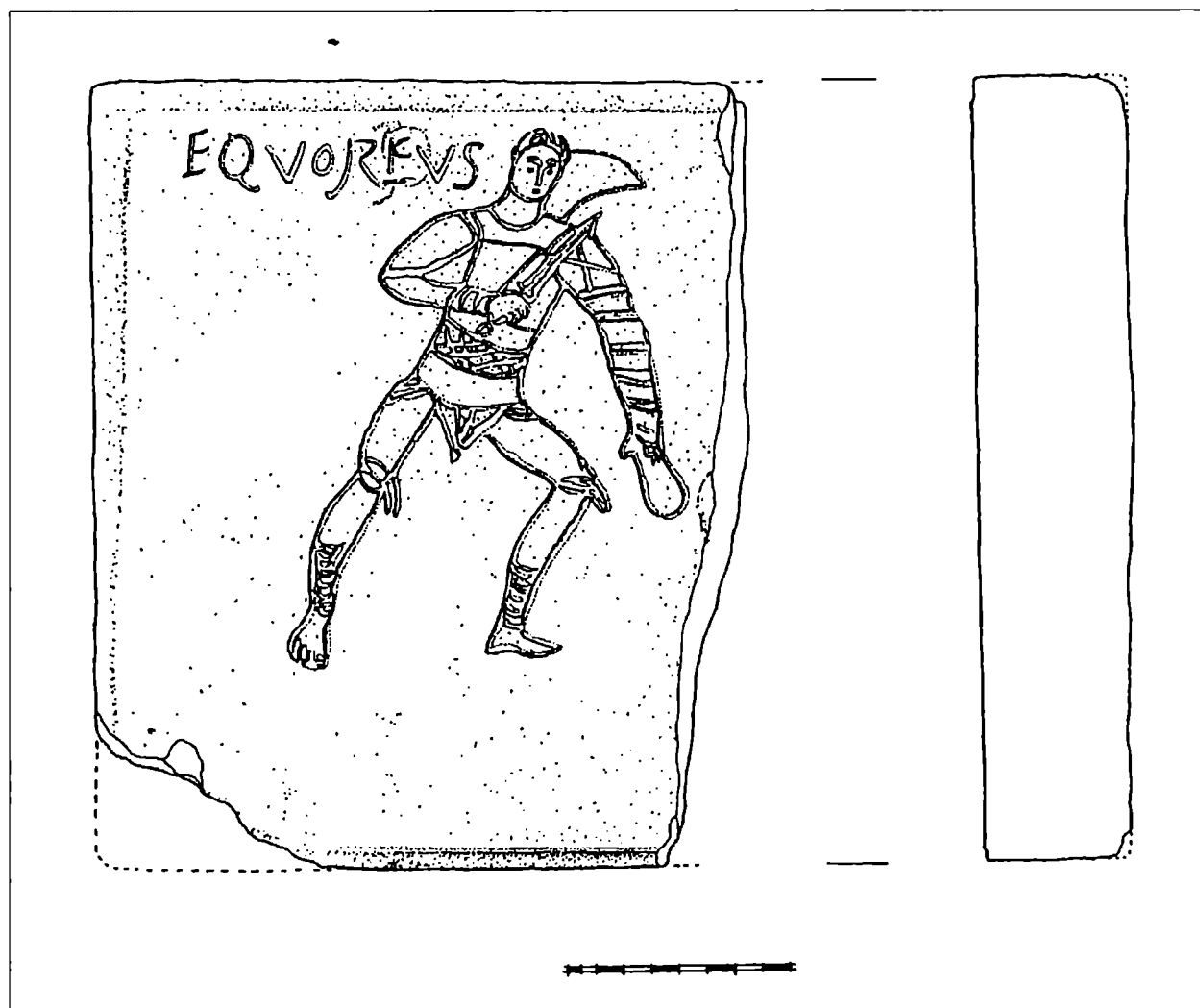

Fig. 5 Caricatură de gladiator pe o cărămidă din muzeul din Zagreb, numele EQVORFVS (după *Ozanić 2001*, p. 168, fig. 3)

93

Fig. 6 Statuete de gladiatori; din bronz de la Aquincum (Pannonia Inferior) (după Zsidi-Furger 2002, p. 117, fig. 266); din os (după *Romains de Hongrie: Aquincum*, Budapest, Lyon 2002, p. 117, fig. 266)

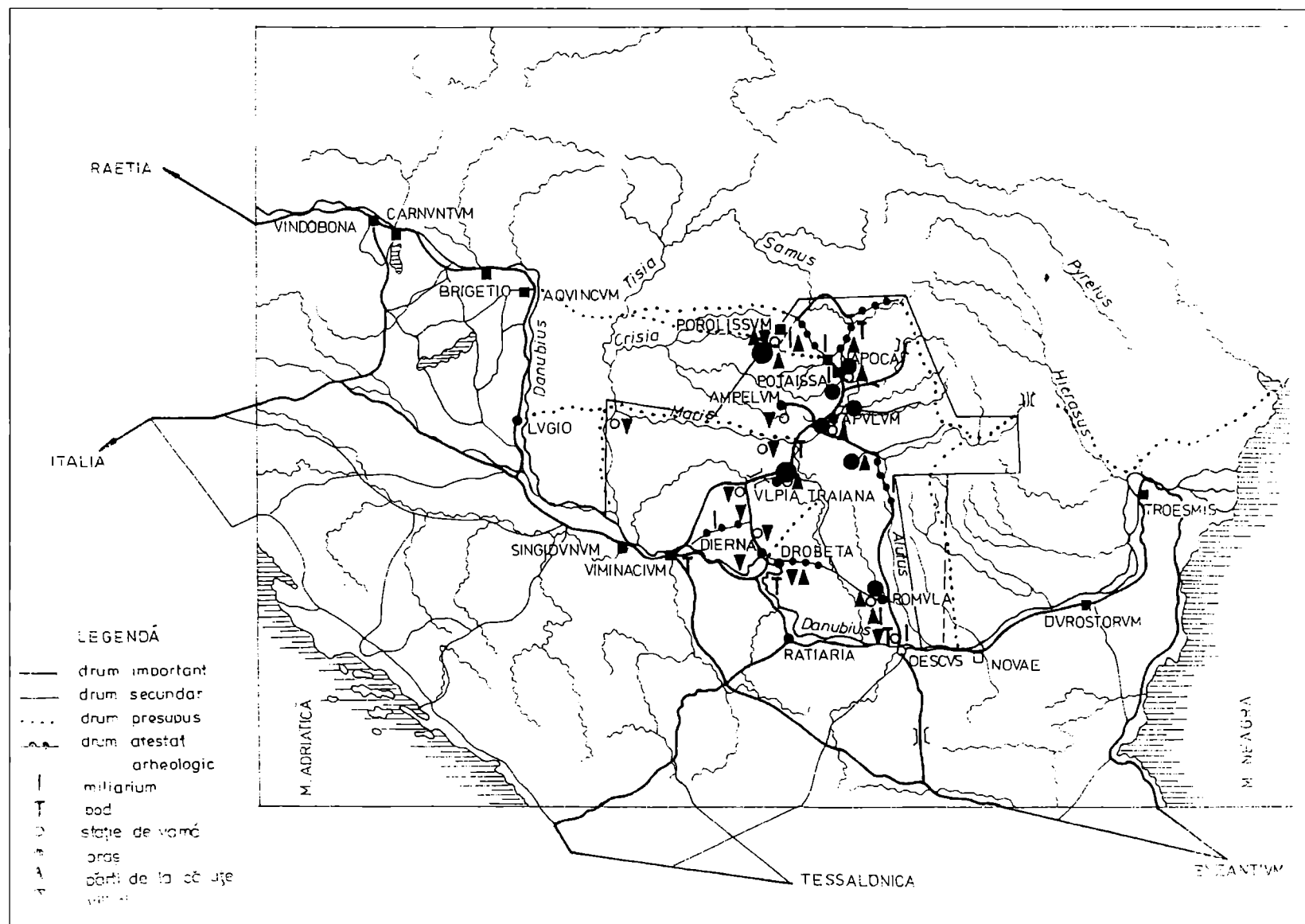
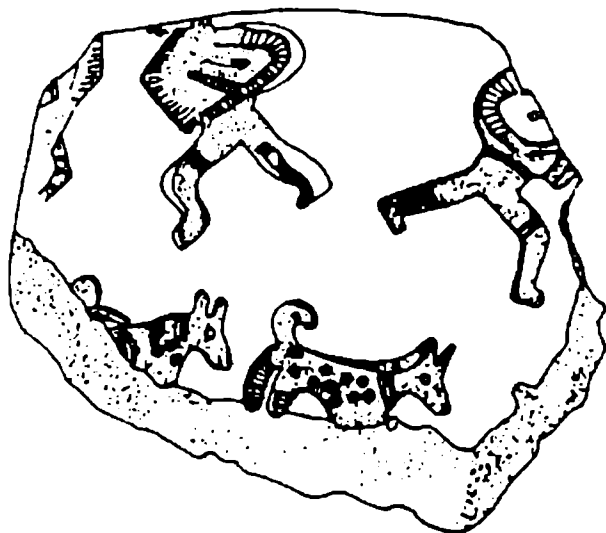

Fig. 7 Harta sistemului defensiv al Daciei cu locurile unde s-au identificat amfiteatre și caricaturi sau statuete și imagini de gladiatori (după Gudea 1997 cu completări de H. Moșneag)

1.

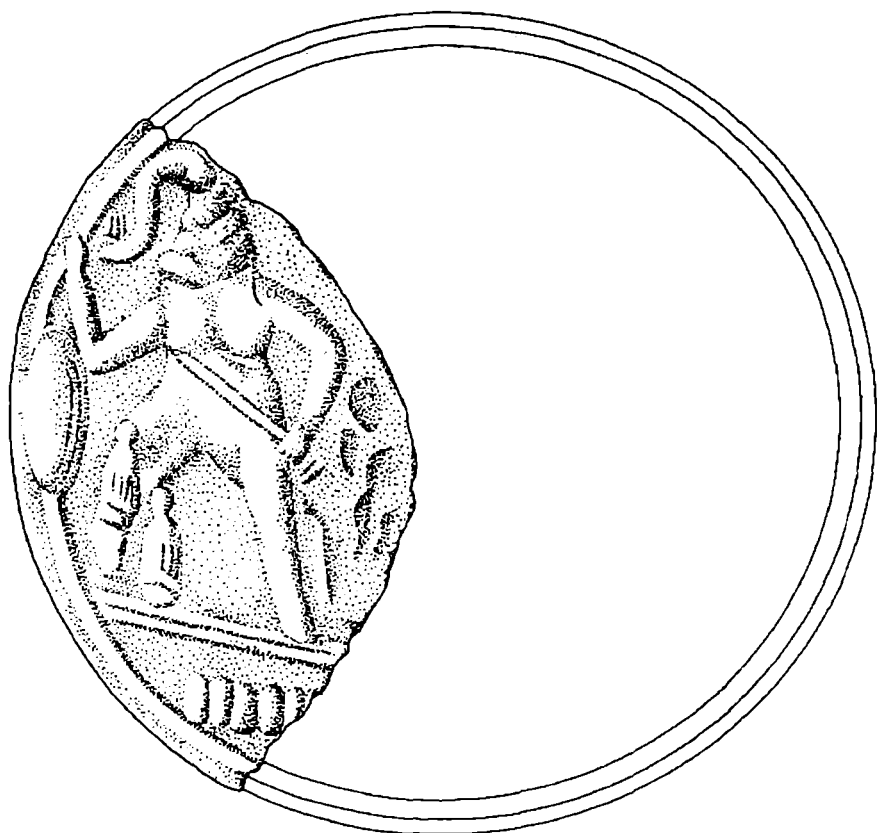

2.

Fig. 8 Reprezentări de gladiatori imprimate pe un vas de lut: 1. Moigrad (după *Gudea-Isac 1980*, p. 209, fig. 3; 2. Micăsasa (Dacia Apulensis) (după *Alicu-Opreanu 2000*, p. 40, fig. 9)

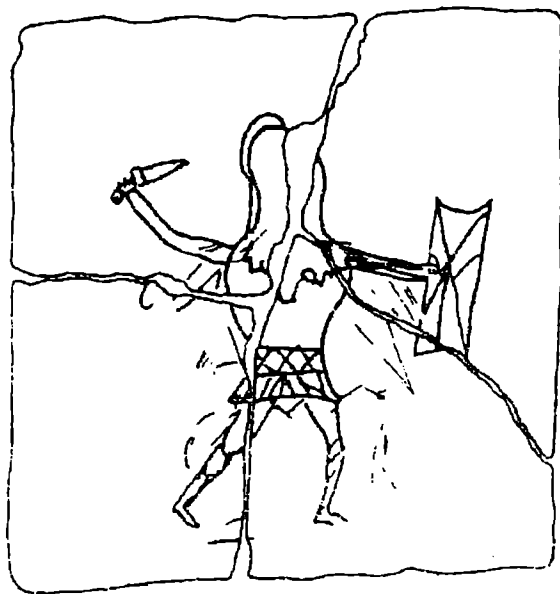

1.

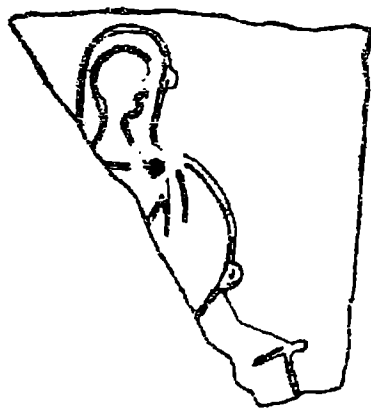

2.

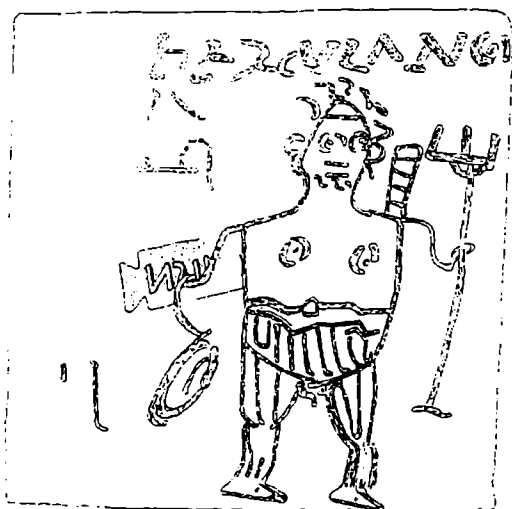
Fig. 9 Reprezentări de gladiatori imprimate pe tipare din lut pentru pregătirea de plăcuțe votive: 1. Porolissum/Moigrad (după Cociș-Ruscu 1997, p. 134, fig. 9.2, nr. 31); 2. Napoca (după Cociș-Ruscu 1997, p. 124, fig. 9.1, nr. 30)

1.

2.

HERCULANUS

HERCULANUS

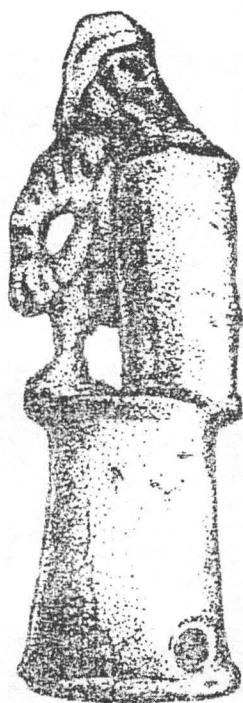

Fig. 308

Herculanus
N(umerus) sing(ularium)

3.

Fig. 10 Caricaturi de gladiatori incizate sau zgâriate pe cărămizi: 1. Ulpia Traiana (după Opreanu 1994, p. 518, fig. 1); 2. Chinteni (după Alicu-Opreanu 2000, p. 39, fig. 8); 3. Alba Iulia/Apulum: gladiatorul Herculanus cu o șampilă a unității militare *numerus singulariorum* (după Moga 1983, p. 83, fig. 1)

1.

2.

3.

Fig. 11 Statuete din bronz reprezentând gladiatori: 1. Ulpia Traiana (după *Floca 1973*, fig. 1.2); 2. Potaissa/Turda (după *Alicu-Opreanu 2000*, pl. 1.1); 3. Porolissum/Moigrad (după *Antique bronzes in Romania. Exhibition catalogue*, București 2003, nr. 118)

1.

2.

Fig. 12 Reprezentări de gladiatori pe monumente mari din piatră: 1. Muzeul Brukenthal Sibiu (după *Opreanu 1984*, p. 526, fig. 5); 2. Muzeul Brukenthal Sibiu (după *Alicu-Opreanu 2000*, p. 40, fig. 11)

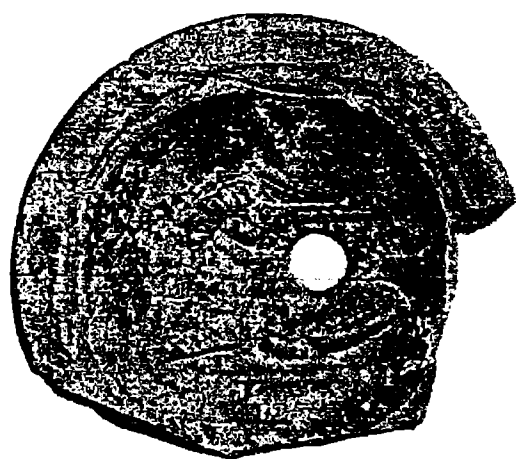
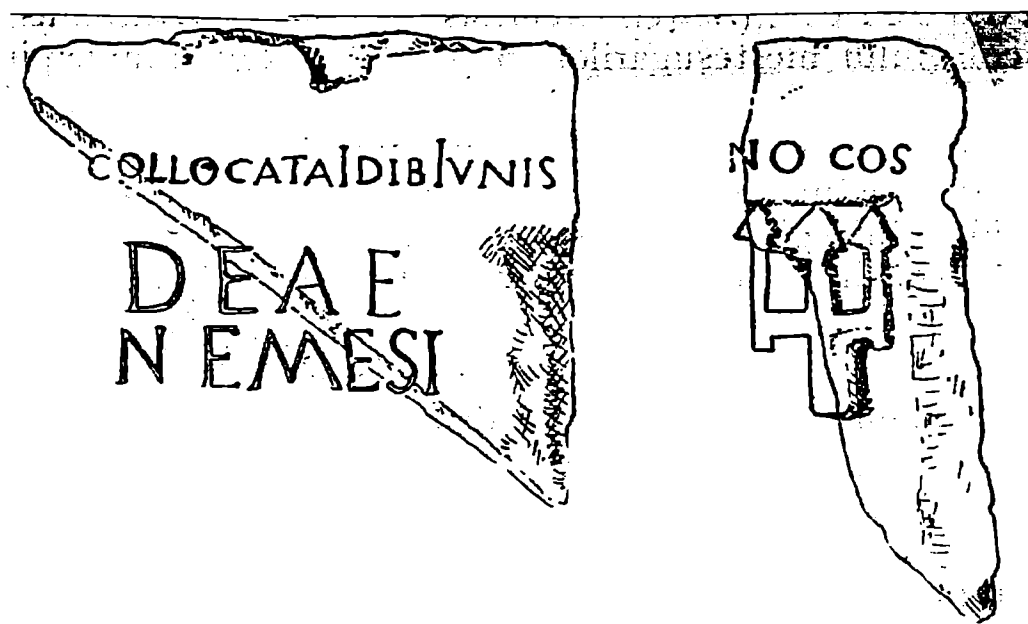

Fig. 13 1. Ulpia Traiana. 1. Inscriptie votivă fragmentară închinată zeiței Nemesis pe care se vede și un trident de retiarius (după *IDR* III.2, 1980, p. 277-278, nr. 327); 2. Opaț fragmentar de la Porolissum; pe fragmentul de capac păstrat apare un gladiator (secutor) în atac spre dreapta (după C. Roman, *Roman lamps from Dacia Porolissensis* I, Zalău 2006, p. 95-96, nr. 43, pl. 12/43)

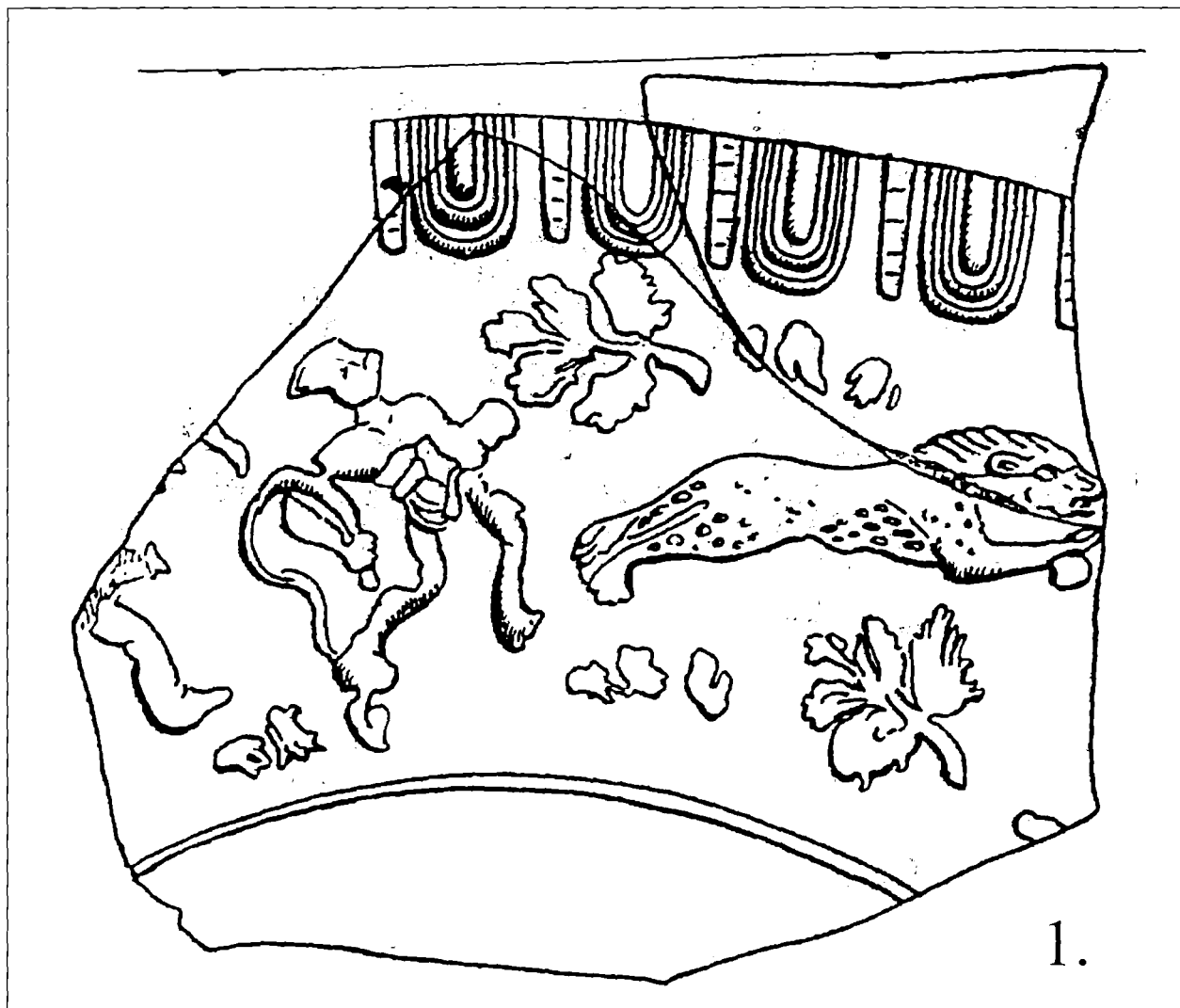

Fig. 14 Fragment de vas terra sigillata de la Romula/Reșca; sub șirul de ove se vede un bestiarius alergând după un leu (după C. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, pl. IX/131)